

რეცენზია

თედო დუნდუა

**რეცენზია სურენ აივაზიანის ნაშრომზე – „სომხეთის
ისტორიული რუკების ატლასი“^{*}**
**(С. Айвазян. Исторические карты Армении. Атлас. Ред.
С. Еремян. Ереван. 2003)**

ავტორის ფორმალური მიზანია V ს. სომეხი მემატიანის, მოვსეს ხორენაცის „სომხეთის ისტორიის“ გეოგრაფიული ილუსტრირება. აკად. ს. ერემიანი, ამ წიგნის რედაქტორი, შედგენილ რუკებს „სომხეთის ისტორიასთან“ მიმართებაში დადებითად აფასებს. ჩვენი კომენტარი ასეთია: 1. ინფორმაცია V ს. მოღვაწე ისტორიკოს მოვსესის შესახებ წმინდა წყლის ქიშკრას, „სომხეთის ისტორიის“ ავტორი VII ს. (VI და VIII სს. ალტერნატიული ვარიანტებია) მცხოვრები ფსევდო მოვსეს ხორენაცია, მის ფალსიფიცირებულ ისტორიას კი პოლიტიკურ და ეკონომიკურ კრიზისში მყოფი ქვეყნისთვის წარსულის შეთხზული სიდიადის ჩვენებით ზეენერგია უნდა შთაებერა. ანტიკური ხანის სომხეთის პრიორანული პოზიცია, არმაკიდთა პართული დინასტია აქაც და იქაც, პონტოს სამეფოსთან რეალურად არსებული ალიანსი და ის, რომ პონტო-კაპადოკიასთან ერთად ნაწილობრივ ისტორიული არმენული მიწებით დაკომპლექტებულ ბიზანტიურ აღმოსავლურ პროვინციებს ადმინისტრაციულ ნომინალად უწოდეს არმენია I, II, III, IV ან თემა არმენიაკონი, ფსევდო მოვსეს ხორენაცისთვის შემდეგი დამახინჯების თეორიული საფუძველი გახდა – აზიაში არსებობდა ერთადერთი ზესახელმწიფო, არმენია, რომელიც აზიური იმპერიების პერმანენტული

---

^{*} აღნიშნული ნაშრომი 2004 წ. მარტში სარეცენზიოდ გადმოგვცა საქართველოს საგარეო საქმეთა სამინისტრომ.

ბირთვი იყო, ირანელ და პონტოელ აქემენიდთა მსოფლიო დაპყრობები კი სომეხ მეფეებს არტაშესს და ტიგრანეს მიეწერა. სამხრეთ საქართველოს რიგი პროვინციებისა გარკვეული დროის განმავლობაში არმენიაში შედიოდა, ეს ფაქტია და ამ ფაქტს გუგარქის საპიტიანზმო ერქვა, მაგრამ ის, რომ ამ ერთეულს სათავეში ედგა დარიოსის სატრაპ მითრიდატესგან მომდინარე დინასტია, უკვე ტყუილია. პონტოს სამეფოს ისტორიული დინასტია, თვით მითრიდატე ევპატორიც კი, ხორენაცმა ქართულ ეთნოკულტურაში გადმოაგდო, მათი საქმეები და რეალური სამფლობელოები კი არმენიას მიაკუთვნა. ე. ი. არმენია დიდების დღეებში აკონტროლებდა ირანს, პონტოს, კაპადოკიას, მისი გემები სერავდა ეგეოსის და ხმელთაშუა ზღვებს, სომხური არმიები ათენს არტყამენ ალყას და აშ. ასეთი ისტორიისთვის რუკების შედგენა თავისთავად უკვე აბსურდია. 2. ს. აივაზიანმა კი თვით ხორენაცსაც გადააჭარბა, მისთვის ხორენაცი მხოლოდ საფარია, რეალურად კი მას სურს აბსურდული ისტორიული კონიუნქტურის ვიზუალური დამკვიდრება. აკად. ს. ერემიანმა ყველაფერი ეს კარგად იცოდა, ის თავის სამეცნიერო პრესტიჟს მხოლოდ ზედაპირული განცხადებით იცავს – რუკები კარგია „სომხეთის ისტორიასთან“ მიმართებაში.

ის რომ შესრულებული სამუშაო აბსურდია და ყველა კატეგორიის წყაროებს უპირისპირდება, შემდეგი ფრაზებით აშკარაა:

გვ. 108: სომხეთი მცირე აზიაშია. აქედანვე ასულან ზემოთ რუსები და სლავეური ნაციებისთვის ჩაუყრიათ საფუძველი. რუსების და სომხების ენა (მისი ზუსტი ატრიბუცია აქ მოცემული არ არის) გავრცელდა მიდიასა და ინდოეთში, მათვე შექმნეს ელინური, ლათინური, ანგლო-საქსური, ესპანური და პორტუგალიური ცივილიზაციები.

გვ. 111: სევანის ტბის მიდამოები ძველი რუსული ცივილიზაციის გენეზისის არეალია. ხორენაცმა, რა თქმა უნდა, არაფერი იცის რუსების შესახებ, ეს ეთნოკულტურა მაშინ უბრალოდ არ არსებობდა.

რუკა 12. იხ. უკან ტაბულები. ჰიქსოსი ფარაონიც კი სომეხია. თურმე ძვ. წ. XVIII ს. სომხები და რუსები ეგვიპტეში შეჭრილან, და მათ ჰიქსოსები ერქვათ. ევსევი კესარიელიც კი, „საეკლესიო ისტო-

რიის“ ავტორი, არა ბერძენი, არამედ სომეხია.

არმენო-რუსული ისტორიული პოლიტიკური ალიანსის იდეა სარეცენზიოდ წარმოდგენილ ნაშრომს წითელ ხაზად გასდევს.

ახლა უფრო დეტალურად ს. აივაზიანის ნაშრომის შესახებ. ის შესავალშივე აღნიშნავს, რომ დიდი არმენიის, მცირე არმენიის და სომხური კილიკიის ფარგლებში სომხეთი, როგორც ერთიანი ეკონომიკური და ეთნოკულტურული სივრცე, არსებობდა უკვე ძვ. წ. XIX ს. ეს არ არის სწორი. ძვ. წ. VI ს. დასუსტებული ურარტუს ტერიტორიას, რომლის ბირთვიც ვანის ტბის მიდამოებშია, დასავლეთიდან წამოსული ფრიგიული ტომები იკავებენ და აქედან იწყება არმენული სტილის და ენის, როგორც ფრიგიულისგან განსხვავებული კატეგორიის, ფორმირება. რუკების უკან მოთავსებულ ტაბულებზე ხურიტული, სემიტურ-მესოპოტამიური და თვით ელინური არტეფაქტებიც კი ტრაპეზუნტიდან სომხურად არის შერაცხული. თვით ურარტუს რეალობის კონცეფცია, რაც ეპიგრაფიკული და არქეოლოგიური მასალით არის შემაგრებული, ავტორს სისულელედ მიაჩნია ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე. აქ თურმე თავიდანვე სომხები ყოფილან, ისევე როგორც უფრო ჩრდილოეთით, ისტორიული კოლხეთის და იბერიის ტერიტორიაზე.

მაშ, საიდან მოვიდნენ ქართველები? ამაზეც ორიგინალური პასუხია (იხ. გვ. 112). თურმე ტიგრან I გადმოუსახლებია ისინი ესპანეთიდან სომხურ პროვინცია ვირქში (სომხ. „ზემო“) დედაქალაქით ტეპლიცე („ტპზის“). ქართველებს შეუქმნიათ თავისი სოციალური და ინსტიტუციური სტრუქტურა, რომელიც იმართებოდა შორაპნიდან (!) დადიანების მიერ (!). ასეთი რამ არსად წერია. რაც შეეხება ტერმინს „ვირქ“, მისი დიალექტიკა კი ასეთია: ქართ. სპერ-ი – ბერძ. ჰესპერ – ბერძ. იბერ (იბერია) – სომხურ-ირანული ვირქ/ვირკაინა. ტრაპეზუნტი ბერძნული პოლისია. ქართული კულტურული სივრციდან მას სპერი ემიჯნება. ეს ნომინალი ელინებმა მთელ ეკონომიკურ-გეოგრაფიულ სისტემაზე განავრცეს. თბილისი კი წყაროებში მხოლოდ და მხოლოდ IV ს. ჩნდება. კიდევ ერთი საინტერესო ტერმინის დიალექტიკა ასეთია: მტკვარი – ბერძ. კირნოს – კურა უამრავ ეთნოკულტურაში ფონეტი-

კური ტრანსფორმაცია-რეცეპციის გზით. ს. აივაზიანმა კი ამ კონკრეტული ტერმინისთვის სომხური ეტიმოლოგია დაძებნა, ის სომხურად „დას“ უდრის. მაგრამ აქ მთავარია „მტკვარი“ და არა „კურა“, ეს უკანასკნელი დერივატია (ნაწარმოებია). რუკებზე არსად ფიგურირებს ძვ. წ. II-I ათასწლ. მიჯნაზე არსებული პირველი ქართული მცირე პოლიტიკური გაერთიანებები – დიაოხი (ტაო), კოლხა, ზაბახა (ჯავახი), ქათარზა (კლარჯი), ვიტერუხი (ოდრხე), სწორედ ესენი იყვნენ ურარტუს პოლიტიკური და ეკონომიკური პარტნიორები.

ჰიქსოსებიც და არიელებიც თურმე სომხურად საუბრობდნენ (რუკა 2. იხ. უკან ტაბულები), სომხებს მსოფლიო ცივილიზაციისთვის უჩუქებიათ ცხენი და ანბანი (რუკა 11. იხ. უკან), ურარტული ლურსმული ეპიგრაფიკული ძეგლები სომხურია, ურარტუელი დიდი მეფეები – მენუა, არგიშთი, სარდური, რუსა სომხები არიან, უფრო სწორად სომეხ-რუსები (იხ. რუკები 18-20), ქართველები სომხებს ესპანეთიდან გადმოუსახლებიათ ძვ. წ. VI ს. (იხ. რუკები 27-28), და ლამისაა მთელი მსოფლიო მათია (იხ. რუკა 33). უკვე ზორენაცის გავლენით, სომხური არტაშესიდური დინასტია (ძვ. წ. II-ახ. წ. I სს.) არმაკიდულად არის შერაცხული (იხ. რუკები 30-32), არმაკიდები კი ქვეყანას ეუფლებიან 63 წ., თანადროული კლასიკური მწერლობა ყოველივე ამას მკაფიოდ აფიქსირებს. რა საჭიროა საერთოდ ასეთი ცდომილი რუკები?! ქალაქი ტიგრანაკერტი ძვ. წ. I ს. დასაწყისში დაარსდა, ის კი რატომღაც ფიგურირებს ძვ. წ. IV-II სს. რუკაზე (იხ. რუკა 29). არმაზი კი სომხების მთავარი არსენალი ყოფილა (იხ. გვ. 114).

ასეთი აბსურდის რეცენზირება და რეცენზიის ბიბლიოგრაფიით შემაგრება დიდ სირთულესთან არის დაკავშირებული. მას უპირისპირდება მთელი მსოფლიო აკადემიური პუბლიკაციები. სჯობს ისევ და ისევ პროსომხური ლიტერატურით მანიპულაცია კონტრარგუმენტების თვალსაზრისით.

მოვსეს ზორენაცის ფალსიფიცირებულ ისტორიასთან დაკავშირებით იხ. Г. Халатьянц, Армянские Аршакиды в «Истории Армении» Моисея Хоренского. ч. 1. Исследование. М. 1903.

საკუთრივ ს. აივაზიანის ურარტუს კატეგორიის იგნორირების და სომხური ანბანის ადრეული გენეზისის იდეის კრიტიკისთვის იხ. Акад. Б. Пиотровский. Письмо в Редакцию. Историко-Филологический Журнал. АН Арм. ССР. № 3. 1971, стр. 302-303.

ქართული ისტორიოგრაფიიდან ამ კუთხით ხორენაცის ნაშრომი განხილულია შემდეგ ნაშრომში – თ. ღუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1994.

საქართველოს უძველესი და ძველი ისტორიისთვის კი იხ. Г. А. Меликишвили. К Истории Древней Грузии. Тб. 1959.